Meri-Tuulia Kaarakainen
Vieraileva tutkija
Turun yliopisto
28.10.2022

Digitaalinen eriarvoisuus

Odotukset digitaalisen teknologian demokratisoivasta voimasta ovat liittyneet haluun poistaa sosiaalinen syrjäytyminen informaatioyhteiskuntakehityksen myötä. Sosiaalinen syrjäytyminen on prosessiksi, joka liittyy resurssien, oikeuksien ja palveluiden puutteeseen sekä erityisesti yksilön kyvyttömyyteen osallistua sellaiseen jokapäiväiseen toimintaan, joka on useimpien yhteiskunnan jäsenten saavutettavissa. Informaatioyhteiskunnissa esiintyvästä uuden tyyppisestä syrjäytymisestä on käytetty termejä digitaalinen syrjäytyminen, digitaalinen kuilu tai digitaalinen eriarvoisuus kuvaamaan syrjäytymistä teknologiasta, digitaalisista palveluista ja digitaalisilta areenoilta, jotka mahdollistavat monipuolisen osallistumisen sekä erilaiset hyödyt yksilöiden arjessa ja elämässä. Informaatioyhteiskunnissa ns. informaatioköyhyyden on sanottu muodostuvan merkittäväksi sosiaalisen syrjäytymisen indikaattoriksi, koska se kuvaa syrjäytymistä paitsi informaatiosta myös niiltä digitaalisilta areenoilta, joiden kautta informaatio ja sosiaaliset verkostot ovat saavutettavissa. Tämä uhkaa jakaa modernien yhteiskuntien yksilöt digitalisaation voittajiin ja häviäjiin.

Digitaalisen eriarvoisuuden tutkimuksen alkuvuosina eli 1900 ja 2000 -lukujen vaihteessa keskeinen eriarvoisuus liittyi laitteiden ja internet-yhteyden saatavuuteen. Sittemmin eriarvoisuus on kiinnittynyt enemmän digitaalisen osaamisen epätasaiseen jakautumiseen väestöryhmien välillä sekä eroihin kyvyssä hyötyä digitalisaatiosta ja digitaalisten välineiden käytöstä. Erityisesti pitkälle digitalisoituneissa länsimaissa, kuten Suomessa, digitaalinen eriarvoisuus on nimenomaan eriarvoisuutta digitaalisessa kyvykkyydessä, kyvyssä käyttää digitaalisia palveluita sekä kyvyssä hyötyä digitalisaatiosta, digitaalisista välineistä ja karttuneesta digitaalisesta kompetenssista omassa elämässä henkilökohtaisella ja sosiaalisella ulottuvuudella, koulutuksessa ja työelämässä. Hyödyt karttuvat yksilöille esimerkiksi laajentuvina verkostoina, parantuvana osaamisena, hyvinvointina, toimeentulon vakautena, vaurastumisena ja elämän merkityksellisyyden ja osallisuuden kokemuksina. Niin digitaalinen osaaminen ja osallisuus kuin digitalisaatiosta koituvat hyödytkin ovat luonteeltaan kumuloituvia ja karttuvat varmimmin jo valmiiksi hyväosaisimmille yhteiskunnan jäsenille.

Digitaalinen huono-osaisuus korreloi vahvasti tunnettujen perinteisten sosiaalisen syrjäytymisen riskitekijöiden kanssa. Digitaalinen syrjäytyminen onkin yhteydessä matalaan koulutukseen, työttömyyteen, sosiaaliseen eristäytymiseen, maahanmuuttajuuteen, päihde- ja mielenterveysongelmiin sekä heikkoon terveyteen ja vammaisuuteen. Tutkitusti heikointa digitaalista inkluusiota kokevat kognitiivisista vaikeuksista, kuten kielellisistä- ja oppimisvaikeuksista kärsivät ihmiset. Näiden ihmisryhmien kyky osallistua digitaalisissa yhteiskunnissa on aisti- ja fyysisistä vammoista kärsiviäkin ihmisryhmiä heikompi. Väestön ikääntyessä ja erilaisten

neurologisten yleistyessä kognisiiviset vaikeudet lisääntyvät ja digitaalisen saavutettavuuden kognitiiviset ja sosiaaliset ulottuvuudet kasvattavat jatkuvasti merkitystään niin henkilökohtaisessa elämässä, digitaalisten palveluiden käytettävyydessä ja saatavuudessa, koulutuksessa, työelämässä kuin vaikkapa hoivapalvelujen hyödyntämisen mahdollisuuksissakin.

Digitaalinen eriarvoisuus on luonteeltaan suhteellista. Lisäksi esimerkiksi koulutuksessa, työelämässä taikka digitaalisten palveluiden käytössä vaadittava digitaalisen osaamisen vähimmäistaso nousee jatkuvasti. Näistä syistä digitaalinen eriarvoisuus ei ole informaatioyhteiskunnissa poistettavissa oleva ilmiö, vaan sen nimenomaan syvenee ja kärjistyy yhteiskuntien digitalisoituessa. Digitaalinen eriarvoisuus ei siten myöskään poistu vanhimpien ikäluokkien poistumisen ja uusien nuorten ikäluokkien muodostumisen myötä. Päinvastoin ruotsalaisaineistoon pohjautuvan tutkimusevidenssin mukaan nuorten ikäluokkien joukossa tullaan kohtaamaan vaikeasti digitaalisesti marginalisoitunut joukko, joka uhkaa jäädä digitaalisten palveluiden ulottumattomiin. Ympäröivän yhteiskunnan digitalisoituminen ja muun väestön digitaalisen osaamisen karttuminen lisäävät digitaalisaatiosta syrjään jäävien väestönosien marginalisoitumista.

Kriittisiä tekijöitä digitaaliselle inkluusiolle ovat (riittävä) osaaminen ja koulutus, kieli(ja luku)taito sekä kognitiiviset kyvyt. Näiden vuoksi digitaalisen eriarvoisuuden keskeisiä selittäjiä Suomessa ovat yksilötasolla erityisesti (matala ja korkea) ikä, maahanmuuttajuus, pitkäaikainen työttömyys, erityisopetustausta ja jo nuoruudesta alkaen koulutuserot. Koulutuseroilla on merkittävä vaikutus nuoruusiästä alkaen digitaaliseen osallisuuteen, informaatiolukutaitoon, digitaalisten palvelujen saavutettavuuteen ja hyödynnettävyyteen sekä laajasti mahdollisuuksiin hyötyä digitalisaatiosta. Suomelle tyypilliset voimakkaasti sukupuolittuneet koulutusvalinnat, ei niinkään sukupuoli itsessään, vaikuttavat merkittävästi myös sukupuolten välisiin eroihin digitaalisessa kyvykkyydessä. Erityisesti digitaalinen syrjäytyminen uhkaa koulutuspolullaan vaikeuksia kohtaavia nuoria ja erityisesti vaille toisen asteen tutkintoa jäämisestä uhkaa tulla keskeinen digitaalisen eriarvoisuuden riskitekijä tilanteessa, jossa valtaosa ikäluokista saavuttaa toisen asteen tutkinnon. Aikuisiässä koulutuserojen tuottamat erot digitaalisessa pääomassa kertautuvat työmarkkina-aseman ja työtehtävien vaikutuksesta. Koulutuseroilla on vaikutusta myös ikäihmisten keskuudessa digitaaliseen inkluusioon ja esimerkiksi hoiva- ja terveyspalvelujen saavutettavuuteen.

Digitaalisen eriarvoisuuden kokemus yksilötasolla on riippuvainen yksilön viiteryhmän digitaaliselle osaamiselle ja osallistumiselle antamaan merkitykseen; jos viiteryhmä arvostaa digitaalista kyvykkyyttä ja osallisuutta, kokee yksilö näiden puutteen vahvemmin syrjäyttävänä kuin jos viiteryhmä ei anna näille juurikaan painoarvoa. Yksilöiden hyvinvoinnille digitaalisuuden henkilökohtaisella ja sosiaalisella ulottuvuudella on sen niin sanottua hyödyllisenä pidettyä käyttöä suurempi merkitys; mahdollisuus

osallistua ja saada aikaan itselle merkityksellisiä asioita digitalisaation avulla koetaan tiedollisia, taidollisia ja taloudellisia ulottuvuuksia tärkeämmäksi kokonaishyvinvoinnin kannalta.

Digitaalisen eriarvoisuuden vähentämisen ja hillitsemisen näkökulmasta on tunnistettava digitalisaation suhteellinen luonne sekä digitaalisen eriarvoisuuden ilmiön liittyminen kaikkiin ikävaiheisiin. Digitaalinen eriarvoisuus kiinnittyy perinteisiin sosiaalisen eriarvoisuuden muotoihin ja toisaalta digitaalinen kyvykkyys taas kiinnittyy kognitiivisiin kykyihin sekä muuhun osaamiseen ja perustaitojen hyvään hallintaan. Edellä todettujen vuoksi digitaalista eriarvoisuutta vähennetään kohdentamalla tukea ja interventioita heikossa asemassa oleviin väestöryhmiin esi- ja perusopetuksessa, perus- ja toisen asteen nivelvaiheessa, toisella asteella, jatko-opinnoissa sekä eri hallinnonalojen julkisissa palveluissa. Keskeisiä edellytyksiä digitaaliselle osallisuudelle ovat riittävät perustaidot (erityisesti kielelliset valmiudet ja kielitaito), uudet lukutaidot (kuten informaatio-, tietoturva- ja datalukutaito) sekä digitaalinen osaaminen eli digitaalisten laitteiden, verkkojen, ohjelmistojen ja palveluiden käytön mahdollistavat tiedot ja taidot. Näiden lisäksi kaikenikäiset tarvitsevat digitaalisten palveluiden käytössä tukea ja ohjausta sekä henkilökohtaiset (ei digitaalisen) ohjauksen turvaamista asioinnissa silloin, kun digitaalinen asiointi on haasteellista tai mahdotonta.

Digitaalisten palveluiden ja sisältöjen saavutettavuuden sääntelyssä, ohjauksessa ja rahoituksessa tulee siirtää painopistettä teknisen saavutettavuuden sijaan kognitiiviseen ja sosiaaliseen saavutettavuuteen. Kognitiivinen saavutettavuus on paitsi sisällön ymmärrettävyyttä, myös verkkopalvelun toiminnan omaksuttavuutta, jolloin huomio kiinnitetään muun muassa käyttäjän kielellisiin valmiuksiin, tietämykseen kohdistuviin odotuksiin, informaation löydettävyyteen, navigoinnin helppouteen sekä esimerkiksi ikoneihin, joiden omaksumisen haasteet liittyvät kognitiivisiin häiriöihin. Sosiaalinen saavutettavuus puolestaan liittyy verkkopalveluiden tarjoamisen tai kehittämisen taustalla vaikuttaviin asenteisiin sekä palveluiden yhdenvertaisuuteen ja syrjimättömyyteen. Huomio tulee kiinnittää esimerkiksi siihen, kehitetäänkö palveluita kaikille vai vain valikoidulle joukolle tai tarjotaanko kaikille samaa digitaalista palvelua eikä esimerkiksi erityisryhmille omaa vajailla ominaisuuksilla varustettua digitaalista palvelua.

Suositukset liittyen hallituksen esitykseen eduskunnalle valtion talousarvioksi vuodelle 2023

1. Rahoitusta ja interventioita osaamistason turvaamiseksi ja digitaalisen inkluusion edistämiseksi tulee kohdentaa digitalisaation suhteen heikoimmassa asemassa oleville väestöryhmille lapsuudesta ja nuoruudesta alkaen.
2. Rahoitusta tulee kohdentaa digitaalisiin välineisiin, oppimateriaaleihin ja oppimisympäristöihin liittyvien kehityshankkeiden sijaan digitaaliselle inkluusiolle

edellytyksenä olevien perustaitojen, uusien lukutaitojen (erityisesti mm. informaatio-, tietoturva-, datalukutaito) ja digitaalisten taitojen opetukseen, näissä annettavaan pedagogiseen tukeen sekä opettajien osaamiseen.

3. Erityishuomio koulutuksesta syrjäytymisvaarassa oleviin nuoriin sekä perus- ja toisen asteen nivelvaiheessa tukea tarvitseviin: tarve digitaalisen osaamisen varmistamiselle valmistavassa koulutuksessa, digitaalisten palvelujen käytön tuelle ja ohjaukselle sekä henkilökohtaisen (ei digitaaliseen) ohjauksen saatavuuden varmistamiselle.
4. Digitaalistan inkluusiota tuettava myös nuoriso- ja kulttuurikasvatuksen palveluissa tarjoamalla paitsi käytännön digitukea ja ohjausta digitaalisten palvelujen käytössä myös osallisuuden ja osallistumisen mahdollisuuksia itselle merkityksellisillä digitaalisilla areenoilla.
5. Digitalisaatiokehityksessä ja -ohjauksessa kaikilla hallinnon aloilla tulee digitaalisen saavutettavuuden painopiste siirtää teknisestä saavutettavuudesta kognitiiviseen ja sosiaaliseen saavutettavuuteen.

Lähteet

van Deursen, A. J. A. M., & Helsper, E. J. (2018). Collateral benefits of Internet use: Explaining the diverse outcomes of engaging with the Internet. https://doi.org/10.1177/1461444817715282

Helsper, E.J. & Reisdorf, B.C. (2017). The emergence of a 'digital underclass' in Great Britain and Sweden: Changing reasons for digital exclusion. New Media & Society, 19(8), 1253–1270.

Johansson, S., Gulliksen, J. & Gustavsson, C. (2021). Disability digital divide: the use of the internet, smartphones, computers and tablets among people with disabilities in Sweden. Universal Access in the Information Society, 20, 105–120. https://doi.org/10.1007/s10209-020-00714-x

Kaarakainen, M.-T. & Saikkonen, L. (2022). Remark on digital accessibility: educational disparities define digital inclusion from adolescence onwards. Universal Access in the Information Society. https://doi.org/10.1007/s10209-022-00908-5

Kaarakainen, M.-T. (2019). Education and inequality in digital opportunities. Differences in digital engagement among Finnish lower and upper secondary school students. https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7819-9

Schou, J. & Pors, A.S. (2019). Digital by default? A qualitative study of exclusion in digitalised welfare. Social Policy Administration, 53, 464–477. https://doi.org/10.1111/spol.12470